

РОЛЬ М. Ф. БІЛЯШІВСЬКОГО У СТВОРЕННІ МУЗЕЮ Ф. Р. ШТЕЙНГЕЛЯ У с. ГОРОДОК НА ВОЛИНІ

Аналізується роль Миколи Федотовича Біляшівського у становленні Волинського музею: обґрунтуванні необхідності створення, розробці тематично-експозиційного плану музею, формуванні його колекції, організації науково-дослідної та просвітницької діяльності.

Ключові слова: музей, пам'ятки, старожитності, археологія, етнографія, музейне будівництво, пам'яткоохоронна діяльність.

Микола Федотович Біляшівський був однією з найбільш видатних постатей на науковій, культурній та громадській ниві України кінця XIX – першої чверті XX століття. Він досяг значних успіхів у дослідженні археологічних пам'яток України, а редактована ним «Археологическая летопись Южной России» стала своєрідним науковим і організаційним центром, навколо якого групувалися археологи регіону. Вагомим був внесок ученого в розвиток етнографії та мистецтвознавства, історії та архівної справи в Україні. М. Ф. Біляшівський проводив величезну пам'яткоохоронну роботу, мав незаперечний авторитет серед музейників.

Останній ґрунтувався на енциклопедичних знаннях М. Ф. Біляшівського в галузі музейного будівництва та тих успіхах, яких він досяг у своїй практичній роботі на цій ниві. Зокрема М. Ф. Біляшівський допомагав у становленні музею Полтавського губернського земства і Чернігівського музею ім. В. В. Тарновського, сприяв розвитку Херсонського і Житомирського музеїв. Більше двадцяти років він очолював заснований ним Київський художньо-промисловий музей. Визначені М. Ф. Біляшівським засадничі принципи музейного будівництва не втратили своєї актуальності й понині і, отже, заслуговують на актуалізацію в наукових дослідженнях його спадщини.

Першим значним успіхом М. Ф. Біляшівського як музейника стало створення під його безпосереднім керівництвом Городоцького музею (Волинська губернія) барона Ф. Р. Штейнгеля. Дослідники життєвого шляху та наукової спадщини М. Ф. Біляшівського не обійшли увагою цей важливий напрямок його багатогранної діяльності. Так, деякі аспекти історії Городоцького музею порушують у своїх публікаціях М. та Б. Біляшівські [1], Г. Скрипник [2], С. Шевчук та ін. [3]. Разом з тим, виявлені в архівах документи дають змогу значно розширити вже введені в науковий обіг відомості про розвиток музею барона Штейнгеля в с. Городок, повніше оцінити роль М. Ф. Біляшівського у становленні музею. Саме в цьому і полягає завдання пропонованої статті.

Перш за все варто зупинитися на з'ясуванні обставин запрошення в 1895 році Ф. Р. Штейнгелем молодого тоді ученого до праці над створенням музею в с. Городок. Більшість дослідників вважає, що причиною цього була виключна наукова компетентність М. Ф. Біляшівського в питаннях музейного будівництва. Однак, як згадував сам Микола Федотович, ще в Києві він був знайомий з сім'єю Штейнгеля. Коли ж М. Ф. Біляшівський переїхав працювати у Варшаву, «поновили знайомство, скоро зійшлися ближче і з того часу zostалися приятелями як то кажуть на все життя» [4, арк. 21–22]. Їхні стосунки переросли у справжню дружбу, яку вони пронесли через роки, допомагаючи один одному не лише у наукових та громадських справах, а й у чисто приватних. При цьому М. Ф. Біляшівський з однаковою приязністю ставився як до Ф. Р. Штейнгеля, так і до його дружини Віри Миколаївни, Бориса та Олександра Штейнгелів, з якими він вів жваве листування [5, арк. 1].

М. Ф. Біляшівському в родині Штейнгелів імпував, перш за все демократизм, небайдужість до долі простого народу. «Проживаючи з далеких часів в маєтку Городок Рівненського повіту Волинської губернії, – писав Ф. Р. Штейнгель, – я цілком поріднився з цією місцевістю і народом, внаслідок чого інтереси цього краю стали для мене близькими» [6, арк. 1]. Як відомо, у своєму маєтку в с. Городок на Волині Ф. Р. Штейнгель побудував лікарню, школу в два поверхи, віддав для загального вжитку велику власну бібліотеку, відкрив для селян чайну, лазню, заклав овочеву теплицю [4, арк. 22].

Не був байдужий Ф. Р. Штейнгель і до минулого рідного краю, вивчав його та прагнув популяризувати. «Спочатку, – писав він, –

мені спало на думку, по можливості, зібрати відомості про колекції, які мають стосунок до питань про Волинь, які мене цікавили, але думка ця ще не мала предметної форми. Тоді я звернувся за порадою до мого друга, який, як було мені відомо, спеціально займається археологією й етнографією. Біляшівський познайомив мене з існуючими в багатьох місцевостях за кордоном і, на жаль, обмеженою кількістю у нас т. зв. місцевими музеями та познайомив з програмами і завданнями таких музеїв. Я побачив, що саме такі музеї і зможуть дати відповідь на ті численні питання, які цікавили мене стосовно Волинської губернії» [6, арк. 1].

Таким чином, саме під впливом М. Ф. Біляшівського Ф. Р. Штейнгель дійшов висновку про необхідність заснувати краєзнавчий музей. Отже, не випадково саме до М. Ф. Біляшівського він звернувся із проханням розробити структуру музею та визначити основні напрями і форми його діяльності з розміщення і поповнення експозицій, їхньої популяризації серед широкого загалу та з наукового використання.

«Праця М. Ф. Біляшівського в Городоцькому музеї була піонерською, – пишуть онуки ученого у своїй статті про нього, – найдужче завдяки чіткому розумінню комплексності досліджень, що давало змогу виробити план роботи не на один рік і з вивчення окремих фактів поступово складати наукові уявлення про життя краю» [1, с. 23].

Незважаючи на всю складність поставленого завдання, М. Біляшівський успішно виконав його. Відповідно до розробленої ним схеми побудови Городоцького музею, музей мав складатися з п'яти відділів та бібліотеки. В першому – природничому – відділі передбачалось розмістити колекції з геології, мінералогії, палеонтології, флори і фауни Волинської губернії. Географічний відділ мав концентрувати карти, плани, краєвиди окремих місцевостей. Однак, головним змістом цього відділу, на думку М. Ф. Біляшівського, мали стати «Збірники історико-географічних матеріалів по Волинській губернії», які б характеризували кожен населений пункт чи окремі місцевості краю. З цією метою до збірників планувалось включати стародавні та нові акти та їхні копії, описи, етнографічні спостереження, плани, види, типи поселень різних прошарків населення, відомості про пам'ятки старовини, статистичні дані і т. д. Антропологічний відділ мав репрезентувати «матеріали, що стосуються фізичного боку як попереднь-

ого, так і сучасного населення Волинської губернії». В археологічному відділі планувалось збирати та експонувати пам'ятки «доісторичної та історичної археології». «Волинь, – наголошував М. Ф. Біляшівський, – дуже багата пам'ятками доісторичної старовини і, якби вдалося зібрати хоча б лише зразки подібних пам'яток з різних частин Волинської губернії, то вже тоді можна було б вважати завдання виконаним». З пам'яток історичної археології у відділі передбачалось основне місце відвести предметам народного побуту. Тут же мали розташуватися нумізматичні колекції, зразки будівельних матеріалів різних епох. Особливого значення М. Ф. Біляшівський надавав становленню етнографічного відділу музею, в якому б давалась повна картина народного побуту Волині. Саме він, наголошував Микола Федотович, «останнім часом зазнає сильних змін і дуже важливо зберегти, поруч з сучасними предметами, і залишки минулого, які зникають кожного дня».

Завданням збирання, дослідження та популяризації пам'яток минулого Волині підпорядковувалась і діяльність бібліотеки при музеї. Зокрема, в ній передбачалось створити відділ рукописів, в якому мали зберігатись актові документи, спогади, документи відомих уродженців та громадських і культурних діячів Волині, приватне листування представників різних прошарків населення краю. В окремих відділах бібліотеки планувалось концентрувати стародруки та новітні видання про Волинь.

Відповідно до розробленої М. Ф. Біляшівським програми, музей мусив мати виключно науковий характер. «В колекції музею, – писав він, – вирішено поміщати лише ті предмети, походження яких точно відомо». Відтак, як у всіх наукових музейних закладах, у Городоцькому музеї запроваджувалась наукова каталогізація експонатів, планувалось друкувати щорічні звіти музею та зробити його доступним для науковців та широкого загалу [7, с. IV–VII].

Така широка програма музею визначила основні форми роботи з поповнення його фондів експонатами. Як справедливо зауважує Г. Скрипник, «основним джерелом надходжень музею, на відміну від інших осередків, були не приватні пожертвування, а численні експедиції» [2, с. 32]. Перші з них були організовані й очолювались безпосередньо М. Ф. Біляшівським. Влітку 1895 року Микола Федотович побував у маєтку Ф. Р. Штейнгеля і разом з ним здійснив подорож Волинню, «збираючи та фотографуючи

пам'ятки старовини, провів археологічні розкопки». В 1897 та 1898 рр. він спільно з Ф. Р. Штейнгелем здійснив розкопки курганів у Ровенському повіті і поблизу сіл Карпилівка /2/ кургани, Грабово /2/, Рогачово /6/, Студінка /6/ [8, с. 136]. Матеріали розкопок значно поповнили фонди антропологічного та археологічного відділів Городоцького музею [7, с. 15–17; 9, с. 167]. Надзвичайно плідною була також експедиція 1899 р. під час якої за складеною М. Ф. Біляшівським програмою здійснювалась фотофіксація пам'яток природи та культури, вивчались археологічні пам'ятки, збирались етнографічні матеріали та зразки народних промислів в середній та нижній течіях р. Горинь [10, с. 176]. Наступна експедиція, що працювала влітку 1900 р. в басейні річок Случі та Уборті, обстежувала населені пункти, хутори Житомирського і Новгород-Волинського повітів. Завдяки цьому музей збагатився 250 експонатами [3, с. 63–64].

Піклуючись про поповнення фондів Городоцького музею, М. Ф. Біляшівський подарував йому значну частину своєї власної колекції пам'яток. Особливо помітним був його особистий внесок в становлення археологічного відділу музею. Так, в 1897 р. історик передав до відділу археологічні пам'ятки, знайдені біля с. Посягва Острозького повіту. В 1898 р. у відділ від М. Ф. Біляшівського надійшли пам'ятки зі стоянок та майстерень неолітичної епохи біля сс. Васковичі, Збранки, Папірня, Красносілки Овруцького повіту, з могильника в урочищі Остроня неподалік м. Заслав, пряслиця з урочища Коптівський ліс, предмети X–XIII ст. з урочища Богдових поблизу с. Збранки Овруцького повіту та ін.

В географічний відділ в 1896–1898 рр. М. Ф. Біляшівський передав значну кількість негативів, зроблених ним власноруч. Зокрема, «Збірки історико-етнографічних матеріалів» поповнились завдяки цьому негативами пам'яток та краєвидів в околицях сіл Блаженик, Зимно, містечок Любомиль, Устілуг Полонне Володимир-Волинського повіту, м. Маціов Ковельського повіту та сіл Бельцове, Городок, Грабов, Житин, Рогачів, Ходоси, Хоціно Рівненського повіту [9, с. 15–17].

Праця М. Ф. Біляшівського над створенням Городоцького музею була справді подвижницькою. «Для поповнення фондів музею новими документами, колекціями, науковими відомостями, – зазначає з цього приводу С. Г. Шевчук, – М. Ф. Біляшівський пішки обходив чимало населених пунктів Волині та Полісся, знай-

омився з приватними архівами, бібліотеками, виявляв у них стародруки, давні літописні описи сіл, містечок. Закупував цінні експонати, власноручно робив нотатки, записував фольклор, збирав вироби кустарних промислів» [3, с. 60–64].

Заслуга М. Ф. Біляшівського полягала також у тому, що він зумів об'єднати навколо ідеї створення Городоцького музею широке коло поціновувачів минулого Волині – представників селянства, наукової та творчої інтелігенції краю. Актив музею формувався під час особистих подорожей ученого, наукових експедицій. Характерним в цьому плані можна вважати лист М. Карпінського, одного з кореспондентів М. Ф. Біляшівського з с. Неверків Рівненського повіту. Надсилаючи йому 14 весільних пісень, зібраних в с. Підлужне на Волині, М. Карпінський висловлював готовність долучитися до справи створення Городоцького музею. «В Неверкові, – писав він, – я побуду не більше двох місяців, а тому прошу, шановний Миколо Федотовичу, повідомте, які етнографічні дані будуть Вам потрібні для завдань заснованого бароном Штейнгелем Волинського музею – я з них і почну» [11, арк. 1].

В 1899 р. до предводителів дворянства, мирових посередників та суддів, станових приставів, учителів однокласних народних шкіл, духовенства та ін. було направлено понад 3000 друкованих листів, в яких громадськість Волині інформувалася про завдання Городоцького музею та запрошувалась до їхньої реалізації [12, арк. 1]. Відтак, фонди музею почали поповнюватися і за рахунок пожертв від окремих колекціонерів чи просто людей небайдужих до минулого краю.

Під безпосереднім керівництвом М. Ф. Біляшівського також розміщувалися експозиції Городоцького музею. Проживаючи у Варшаві, а потім у Києві, Микола Федотович повністю віддався цій роботі під час своїх регулярних приїздів у 1895–1898 рр. до Городка. Але й перебуваючи за його межами, він залишався визнаним науковим керівником музею. Поліцейський урядник Є. Бельський писав, наприклад, 30 квітня 1899 р. у листі до М. Ф. Біляшівського: «Помічник Ф. Р. Штейнгеля у справах музею Є. І. Корнілович привіз в музей багато речей кам'яного віку і монети. На кожному предметі є напис в якій саме місцевості він знайдений. Всього 85 монет, 44 знаряддя кам'яного віку. Барон прохає щоб Ви самі оцінили ці речі» [13, арк. 1]. Дещо раніше, за

розпорядженням Ф. Р. Штейнгеля Є. І. Корнілович відправив у Київ на наукову експертизу М. Ф. Біляшівського знайдені в с. Городок сокири кам'яного віку та залишки прадавньої кераміки [14, арк. 1] і т.д. М. Ф. Біляшівський вів також інвентарну книгу музею, допомагав у складанні його щорічних звітів. Чимало зусиль він доклав також до популяризації Городоцького музею.

Після обрання в 1902 р. М. Ф. Біляшівського директором Київського художньо-промислового музею інтенсивність його співпраці з Городоцьким музеєм дещо спала. Однак, і надалі він здійснював наукове керівництво ним, консультував Ф. Р. Штейнгеля з питань розвитку музею, опікувався поповненням його колекцій [15, арк. 1].

Не випадково 8 вересня 1904 р. Ф. Р. Штейнгель у листі до М. Ф. Біляшівського писав, що зберіг заведений ним «порядок». А ще, – продовжував Ф. Р. Штейнгель, – «мені б так хотілося, щоб ти подивився тепер музей – все ж це і твоє дітище і я ніколи не забуду, як багато ти зробив для нього» [16, арк. 1].

Справді, Ф. Р. Штейнгель через усе своє життя проніс вдячність М. Ф. Біляшівському за години спілкування з ним, подвижництво у справі побудови Городоцького музею. «Постійно я та ми всі, – писав він у листі до Миколи Федотовича від 26 лютого 1922 р., – згадуємо тебе, різні випадки нашого колишнього спільного життя в музеї» [17, арк. 1].

На жаль, більшість експонатів Городоцького музею загинула у вирі першої світової та громадянської воєн. Однак надбанням сучасників і нащадків стали наукові розробки М. Ф. Біляшівським принципів та структури побудови обласних краєзнавчих музеїв, накопичений ученим та його однодумцями досвід збору та експозиції пам'яток, їхні дослідження і популяризації, які й понині використовуються музейниками та пам'яткоохоронцями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Б. М., Біляшівський М. М. Будівничий української культури // Репресоване краєзнавство. – К.: Рідний край, 1991. – С. 21–24.
2. Скрипник Г. А. Етнографічні музеї України. – К.: Наукова думка, 1989. – 229 с.
3. Шевчук С. Г. Фольклорно-етнографічні студії Городоцького музею // Наукова творчість та етнографія. – 1983. – № 6. – С. 60–64.

4. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі ІР НБУ). – Ф. XXXI. – Спр. 8.
5. Там само. – Спр. 2162.
6. Там само. – Ф. 109. – Спр. 9.
7. Отчет Городецкого музея Волынской губернии барона Ф. Р. Штейнгеля за первый год с 25 ноября 1896 по 25 ноября 1897 г. – Варшава, 1898. – VII, 58 с.
8. Археологическая летопись Южной России. – 1901. – т. 3. – С. 136.
9. Отчет Городецкого музея Волынской губернии барона Ф. Р. Штейнгеля за второй год с 25 ноября 1897 г. по 25 ноября 1898 г. – Киев, 1899. – 16 с.
10. Экскурсии от Городецкого музея Волынской губернии барона Ф. Р. Штейнгель // Киевская старина. – 1899. – Т.I.XVII. – С. 176.
11. ІР НБУ. – Ф. XXXI. – Спр. 1121.
12. Там само. – Спр. 1190.
13. Там само. – Спр. 1188.
14. Там само. – Спр. 1189.
15. Там само. – Спр. 1174.
16. Там само. – Спр. 2185.
17. Там само. – Спр. 2196.

Нестуля А. А., Нестуля С. И. «Роль Н. Ф. Беяшевского в создании музея Ф. Р. Штейнгеля в с. Городок на Волини».

Анализируется роль Николая Федотовича Биляшивского в становлении Волынского музея: обосновании необходимости создания, разработке тематико-экспозиционного плана музея, формировании его коллекций, организации научно-исследовательской и просветительной деятельности.

Ключевые слова: музей, памятники, древности, археология, этнография, музейное строительство, памятникоохранная деятельность.

Nestulya A.A., Nestulya S.I. «The role of N.F. Bilyashivski in the creation of F.R. Shtengel museum in the village of Gorodok in Volyn».

The role of Mykola Fedotovych Bilyashivski in the creation the of the Volyn museum: statement of its foundation, development of thematic and expository plan of the museum, formation of its collections, organization of scientific, research, and educational activity is analyzed.

Key words: museum, ancient monuments, archeology, ethnography, museum construction, monument saving activity.